

GUIA DOCENT DE L'ASSIGNATURA

Titulació oficial		<i>Licentiat in Historia, Archaeologia et Artibus Christianis</i> (120 ECTS) (Equivalent al títol universitari de Màster [BOE 22/04/2015])				
Titulació pròpia		Postgrau en Història i Art cristià (60 ECTS) –títol UB-				
Curs	2021- 2022	Itinerari/ Especialitat	Primer curs	Àrea		C. Comuns
Cicle	Segon		Període lectiu	2 Sem	ECTS	10
Professor/a	Dr. Antoni Virgili (coordinador)			Llengua		Català / Castellà

Descripció/Justificació:

El curs té com a objectiu l'aprofundiment multidisciplinar en el període històric corresponent a l'aparició de l'art pre-romànic i romànic en l'actual territori català (del segle IX al XII), que és alhora el de la consolidació de les estructures polítiques, socials, culturals i també específicament eclesiàstiques vigents durant tota l'època medieval i moderna i, més enllà, d'altres realitats vives fins avui dia. El curs està estructurat en tres blocs: història política i social, teologia i litúrgia, i art (en sentit ampli, amb l'objectiu de designar els testimonis materials i culturals conservats d'aquesta època, especialment els vinculats amb l'Església), aquest darrer subdividit en les especialitats d'arquitectura i arts plàstiques, manuscrits i música.

Prof. Antoni Virgili (UAB): 15, 22 i 29 de setembre, 6 d'octubre

Teologia.- Prof. (FHEAG): 13, 20 i 27 d'octubre, 3 de novembre

Art.- Prof. (MCM): 10, 17 i 24 de novembre, 1 de desembre

Art (Manuscrits carolingioromànics).- Prof. (UAB): 15 de desembre

Art (Música – Cant gregorià).- Prof.

Requisits i orientacions prèvies:

Coneixements elementals d'història medieval d'Europa, teologia, història de l'Art, paleografia i musicologia

El curs es planteja des d'una perspectiva interdisciplinar, amb aprofundiment en alguns aspectes destacats

Objectius

Generals:

Adquirir una visió global i interdisciplinar de la història i de l'acció de l'Església en la història

Específics:

Obtenir una visió general del període desplegat al temari, especialment a Catalunya, en el context europeu i amb particular atenció a la presència de l'Església en els àmbits tractats

Conèixer els principis teòrics i metodològics de les diferents disciplines desplegades (història política i social, teologia, història de l'art, paleografia i diplomàtica, musicologia)

Adquirir coneixements bàsics sobre el patrimoni conservat del període tractat en les seves diferents manifestacions.

Competències

Competències transversals (genèriques):

Capacitat d'adquirir habilitats bàsiques en els processos de comunicació i difusió.

Capacitat d'anàlisi i síntesi.

Capacitat de sistematitzar i organitzar l'estudi de la matèria.

Competències específiques:

Coneixements específics de cadascun dels blocs del temari

Assimilació dels instruments necessaris per a la valoració i coneixement del patrimoni.

Continguts

A. El context històric: història política i social de Catalunya (Antoni Virgili)

1. La "Catalunya" carolíngia (ss. IX-X).

1.1. La descomposició del món carolingi.

1.2. Organització administrativa. Els comtats catalans.

1.3. Organització religiosa: de l'Adopcionisme a Narbona.

1.4. La formació de les dinasties comtals: la casa de Barcelona.

1.5. L'exercici del poder: la "potestas"; el dret.

1.6. La marxa vers la sobirania. Les relacions exteriors.

1.7. La colonització: tinença i explotació de la terra.

1.8. El creixement econòmic.

2. El procés de feudalització.

2.1. La revolta dels magnats: la senyoria "banal".

2.2. L'estat feudal. La descomposició de la "potestas" pública.

2.3. La Pau i Treva de Déu.

2.4. La formació de la Corona d'Aragó.

2.5. Expansió territorial vers Al-Andalus. L'esperit de Croada (s. XI-XII)

2.6. La restauració de Tarragona

2.7. La conquesta de la Catalunya Nova: Tortosa i Lleida i Tortosa.

2.8. L'expansió al nord dels Pirineus (XI-XIII): el somni i la fi d'Occitània.

B. Teologia

1. Antecedents patristics i carolingis

I. SS PP en el pensament occidental medieval:

Agustí, Boeci, Cassiodor (PL 69-70 *Instit.*), Dionís l'Areopagita, Gregori Magne, Gregori de Tours, Isidor de Sevilla, Beda el Venerable, Ambròs Autpert

II. Restauració carolíngia:

a) Carlemany (Alcuí de York, Teodulf d'Orléans, Pau Diaca, Leidrat, Paulí).

b) Lluís Pius (Agobard de Lió, Raban Maur, Walafriad Estrabó).

c) Carles el Calb (Florus de Lió, Amalari de Metz, Joan Scot Eriúgena).

III. Controvèrsies doctrinals:

Adopcionisme (Feliu d'Urgell-Elipand /Concili de Frankfort);

Iconoclasme (Nicea II/Claudi de Torí, *Libri carolini*);

Presència real (Pascasi Radbert/Ratramne; Berenguer de Tours /Landfranc)

Predestinació (Godescalc d'Orbais; Hincmar de Reims; Prudenci de Troyes)

2. Del Segle de Ferro (888-1049) a la Reforma gregoriana

IV. Intel·lectuals i reformadors en temps foscos:

Gerbert d'Aurillac, Abbó de Fleury.

Reforma del monacat (Cluny: Odó, Odiló i Hug) i de l'Església (Gregori VII)

V. Teologia monàstica s. XI:

Sant Benet d'Aniana i Smaragde de Saint Mihiel (*Diadema monachorum*)

Sant Joan de Fécamp, Sant Pere Damià, Sant Bru de Segni

VI. Escoles capitulars: Laon (Aldaberó), Chartres (Fulbert), Auxerre, Tours, Paris...

3. Indicis d'una nova mentalitat

VII. Sant Anselm d'Aosta, Gilbert de la Porrée, Pere Abelard

VIII. Compilacions amb futur

Anselm de Laon, *Glossa ordinaria Scripturae Sacrae*

Gracià, *Concordia discordantium canonum*

Pere Lombard, *IV libri Sententiarum*

IX. Excèntrics i trànsfuges:

Santa Hildegarda de Bingen, Joaquim de Fiore

Alain de Lille, Guillem de Champeaux, Honori d'Autun

4. Darreres escoles de teologia monàstica

X. Benedictins: Rupert de Deutz, Pere de Celle, Pere el Venerable.

XI. Cistercencs: S. Bernat de Claravall, Guillem de S. Teodoric, S. Elred de Rievall,

B. Gueric d'Igny, B. Isaac de Stella, Balduí de Ford

XII. Victorins: Hug de S. Víctor, Andreu de S. Víctor, Ricard de S. Víctor, Gualter

C. Art

1. Els espais sagrats (Pablo Abella)

1. 1. El preromànic

1. 1. 1. Els antecedents hispànics (segles V-X)

a. L'art visigòtic (segles VI-VIII)

b. L'art asturià (segles IX-X)

c. L'art de repoblació (segles X-XI)

1. 1. 2. El preromànic a Catalunya

a. L'arquitectura preromànica a Catalunya (segles IX-X)

b. El sorgiment del model claustral benedictí

c. L'escultura preromànica a Catalunya

1. 2. El romànic a Catalunya

1. 2. 1. El primer romànic a Catalunya (segle XI)

a. El desenvolupament de la gran arquitectura monàstica i canonical

b. Els conjunts episcopals del segle XI i les famílies d'esglésies

c. L'escultura arquitectònica del segle XI

d. La pintura mural i sobre taula del segle XI

1. 2. 2. El romànic ple i el romànic tardà a Catalunya (segle XII)

a. L'arquitectura del segle XII

b. L'escultura del segle XII

c. La pintura mural i sobre taula del segle XII

1. 2. 3. La transició cap al nou vocabulari formal gòtic: l'orde del Cister

2. Manuscrits (Matthias M. Tischler)

- 2.1. Introducció a la història de l'escriptura llatina
- 2.2. La minúscula carolíngia
- 2.3. Selecció i lectura d'exemples d'escriptura carolíngia de Catalunya

D. Música (Joaquim Garrigosa)

Metodologia d'ensenyament-aprenentatge:

Conferències: presentació oral dels continguts pel professor.

Activitats pràctiques realitzades pels estudiants: participació activa en les activitats desenvolupades a classe, anàlisi i interpretació de textos i material audiovisual (amb *powerpoint* i fotocòpies), anàlisi i interpretació de punts de vista individuals.

Avaluació

Críteris d'avaluació: Treball sobre un tema pactat amb algun dels professors del curs

Tècniques d'avaluació: Assistència i participació activa a les classes; elaboració del treball. A principis de novembre cal haver establert una primera tutoria amb el professor tutor del treball per determinar el títol provisional d'aquest. Abans de vacances de Nadal cal haver presentat un guió d'aquest treball.

Bibliografia bàsica

1. Història política i social

J. M. Salrach, *El procés de formació nacional de Catalunya (ss. VIII-IX), vol. 1: El domini carolingi. Vol. 2: L'establiment de la dinastia nacional.* Ed. 62.

P. Bonnassie, *Catalunya mil anys enrere. Vol. 1: Economia i societat prefeudal. Vol. 2: Economia i societat feudal.* Ed. 62.

J.M. Sans Travé (ed), *Els comtes sobirans de la Casa de Barcelona: de l'any 801 a l'actualitat.* Ed. Generalitat de Catalunya.

R. d'Abadal, *Els primers comtes catalans.* Col. Biografies catalanes.

S. Sobrequés, *Els grans comtes de Barcelona.* Col. Biografies catalanes.

E. Bagué, J. Cabestany, P.E. Schramm, *Els primers comtes-Reis.* Col. Biografies catalanes.

J. D. Garrido i Valls, *Ramon Berenguer IV.* Rafael Dalmau, ed.

M. Aurell, *L'expansion catalane en Provence au XII siècle:* 1986

P. Benito i Monclús, P. «Guerra, aliances per a la guerra i acords de pau. Estratègies militars i politicodiplomàtiques de l'expansió territorial ultrapirinenca de Barcelona i de la Corona d'Aragó (1067-1213)», dins M.T. Ferrer i Mallol, M. Riu i Riu, *Tractats i negociacions diplomàtiques de Catalunya i de la Corona catalanoaragonesa a l'edat mitjana, I/1. Tractats i negociacions diplomàtiques amb Occitània, França i els estats italians, 1067-1213.* IEC, Barcelona, 2009.

P. Labal, *Los Cátaros: herejía y crisis social.* Crítica, Barcelona.

2. Teologia

Kurt Flasch, *Pensament filosòfic a l'Edat Mitjana,* S. Coloma de Queralt: Edendum, 2007

E. Vilanova, *Història de la teologia cristiana,* 3 vols., Barcelona: Facultat de Teologia 1992

J. Leclercq, *El amor de las letras y el deseo de Dios. Introducción a los autores monásticos de la Edad Media*, Salamanca: Sígueme, 2009

A. M. Landgraf, *Introducción a la historia de la literatura teológica de la escolástica incipiente*, Barcelona : Herder, 1956

M-D. Chenu, *La théologie au XII siècle*, Paris: Vrin, 1975

G. D'Onofrio, *Storia della Teologia nel medioevo*, 3 vols., Casale Monferrato: Piemme 1996

Etienne. Gilson, *La philosophie au Moyen Âge*, Paris: Payot, 1944

3. Art

3.1. Els espais sagrats

Art de Catalunya- Ars Cataloniae, X. Barral i Altet (dir.), Edns. L'Isard, Barcelona 1997, 10 vols.

Barral i Altet, X., *L'art pre-romànic a Catalunya*, segles IX-X, Eds. 62, Barcelona 1981.

Barral, X., *L'Art romànic català a debat*, Barcelona: Edicions 62, 2009.

Catalunya Romànica, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona 1984-1998, 27 vols.

Bernadó, Màrius “La cultura musical i els espectacles escènics” in *Del Romà al Romànic. Història, Art i Cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*. Barcelona, 1999, 450-453.

Boto Varela, G., “Topografía de los monasterios de la marca de Hispania (ca. 800-ca. 1030)”, a García de Cortázar, J. Á; Teja, R. (coords.), *Monjes y monasterios hispanos en la Alta Edad Media*, Aguilar de Campoo: Fundación Santa María la Real del Patrimonio Histórico, 2006, pp. 147-203.

Boto Varela, G., “Monasterios catalanes en el siglo XI. Los espacios eclesiásticos de Oliba”, a López Quiroga, J.; Martínez Tejera, A. M.; Morín de Pablos, J. (coords.), *Monasteria et territoria. Elites, edilicia y territorio en el Mediterráneo medieval (siglos V-XI)*, Oxford: BAR International Series, 2007, pp. 281-320.

Carrero Santamaría, E., “La arquitectura medieval al servicio de las necesidades litúrgicas. Los conjuntos de iglesias”, *Anales de Historia del Arte*, vol. extraordinari (2009), pp. 61-97.

Carrero Santamaría, E., “La Seu d’Urgell. El último conjunto de iglesias. Liturgia, paisaje urbano y arquitectura”, *Anuario de Estudios Medievales*, 40/1 (2010), pp. 251-291.

Castiñeiras, M.; Camps, J.; Lorés, I. (dirs.), *El romànic i la Mediterrània* (catàleg exposició al MNAC), Barcelona: MNAC, 2008.

Castiñeiras, M.; Camps, J. (coords.), *La Enciclopedia del Románico en Cataluña*, diversos volums, Fundación Santa María la Real del Patrimonio Histórico, 2014-.

Conant, Kenneth John, *Arquitectura carolingia y románica: 800-1200* . Madrid, 1987.

Dalmases, N. de ; José i Pitarch, A., *Els inicis i l'art romànic. S. IX-XII*, Barcelona 1986 (2a. ed., 1988).

Español, F.; Yarza, J., *El romànic català*, Manresa, 2007.

Garrigosa, Joaquim “Monodia litúrgica i profana” in *Història de la Música Catalana, Valenciana i Balear I*, Barcelona, 2000, 16-69.

Gudiol i Cunill, J., *Nocions d'Arqueologia Sagrada Catalana*, Vic, 1902 (2ª ed. 1931-33, 2 vols)

Junyent, E., *L'arquitectura religiosa a Catalunya abans del romànic*, Curial, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona-Montserrat 1983.

Junyent, E., *Catalogne Romane, Zodiaque, 1965 / Catalunya Romànica. L'arquitectura del s. XI*

/ del s. XII, PAM, Barcelona, 1975-1976.

Mancho, C., *La peinture murale du haut Moyen Âge en Catalogne (IXe-Xe siècle)*, Turnhout: Brepols, 2012.

Puig, J.; Falguera, A. de; Goday, J., *L'arquitectura romànica a Catalunya*, Barcelona: IEC, 3 vols, 1909-1918.

Puig i Cadafalch, J., *La geografia i els orígens del primer art romànic*, Barcelona: Institució Patxot, 1928.

Yarza, J.; Boto, G (dirs), *Claustros románicos hispanos*. León: Edilesa, 2003.

Yarza, Joaquín, *Arte y arquitectura en España, 500-1250*, Madrid: Cátedra, 2004

3.2. Manuscrits

J. Alturo, “Escritura visigótica y escritura carolina en el contexto cultural de la Cataluña del siglo ix”, in *Las raíces visigóticas de la Iglesia en España. En torno al Concilio III de Toledo. Santoral hispano-mozárabe en España ‘Actas de Congreso celebrado en Toledo (21 y 22 de septiembre de 1989)’ [= Memoria Ecclesiae 2 (1991)]*, Oviedo 1991, 33–44 i 298.

J. Alturo, “Tipus d’escriptura a la Catalunya dels segles viii–x”, in *Catalunya a l’època carolíngia. Art i cultura abans del romànic (segles ix i x)*, Barcelona 1999, 131–134.

J. Alturo, A. M. Mundó, “Problemàtica de les scriptures dels períodes de transició i de les marginals”, in *Cultura neolatina* 58 (1998) 121–148.

B. Bischoff, *Paläographie des römischen Altertums und des abendländischen Mittelalters (Grundlagen der Germanistik 24)*, Berlin 1986 (etc.).

B. Bischoff, *Katalog der festländischen Handschriften des neunten Jahrhunderts (mit Ausnahme der wisigotischen) 1: Aachen – Lambach, Wiesbaden 1998; ... 2: Laon – Paderborn, Wiesbaden 2004; ... 3: Padua – Zwickau, Wiesbaden 2014; ... 4: Gesamtregister, Wiesbaden 2017.*

D. Ganz, “The preconditions for Caroline minuscule”, in *Viator* 18 (1987) 23–44.

D. Ganz, “The study of Caroline minuscule 1953–2004”, in *Actes du XIVe Colloque International du Comité de Paleographie Latine, Bains-les-Bons, 19–20 septembre 2003 [= Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde 50 (2004)]*, Köln/Weimar/Wien 2004, 387–398.

T. Licht: “Die älteste karolingische Minuskel”, in *Mittellateinisches Jahrbuch* 47 (2012) 337–346.

A. M. Mundó, J. Alturo, “La escritura de transición de la visigótica a la carolina en la Cataluña del siglo ix”, in *Actas del VIII Coloquio del Comité Internacional de Paleografía Latina*, Madrid 1990, 131–138.

M. M. Tischler: “Das Mittelalter in Europa. Lateinische Schriftkultur”, in *Schrift und Schriftlichkeit. Writing and its use. Ein interdisziplinäres Handbuch internationaler Forschung. An interdisciplinary handbook of international research 1*, hg. von Helmut Günther/Otto Ludwig, Berlin/New York 1994, 536–554.

M. M. Tischler: “How Carolingian was early medieval Catalonia?», in *Using and not using the past after the Carolingian Empire, c. 900–c. 1050 (Remembering the Medieval and Early Modern Worlds)*, ed. by Sarah Greer etc., London/New York 2019, 111–133.